

Türkiye'nin Taraf Olduğu Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşmalarda En Çok Gözetilen Ulus Kaydının Düzenlenmesi^(*)

The Regulation of the Most Favored Nation Clauses in Bilateral Investment Treaties to Which Turkey is a Party

Av. Emre KOLUMAN^(**)

Öz:

Bu makale, Türkiye'nin taraf olduğu yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması (YKTK) anlaşmalarındaki "en çok gözetilen ulus" kaydının düzenlenmesini incelemektedir. En çok gözetilen ulus kaydı, bir anlaşmada, tarafların, anlaşmaya taraf olmayan üçüncü devletlere veya bu devletlerin yurttaşlarına tanıdıkları ya da ileride tanıyacakları en iyi muameleyi birbirlerine ya da birbirlerinin yurttaşlarına da uygulamayı kabul ettiklerini açıklayan anlaşma hükmüdür. Bu kaydın kapsamı ve sınırlarının belirsizliği, özellikle yatırım tahkimi davalarında farklı yorumlara ve çelişkilere yol açmıştır. Makale, Türkiye'nin taraf olduğu YKTK anlaşmalarındaki en çok gözetilen ulus kaydının kapsamını, düzenleme biçimini ve hangi alanlarla sınırlandırıldığını analiz etmektedir. Kaydın uyumsuzluk çözüm mekanizmalarına uygulanabilirliği ve yabancı yatırımcılar arasındaki karşılaştırma kriterleri de makale kapsamında incelenmiştir. Son olarak, Türkiye'nin model YKTK metni üzerinden yapılan düzenlemeler ve bu düzenlemelerin uygulamadaki etkileri ele alınmıştır. Bu bağlamda, makale, Türkiye'nin taraf olduğu YKTK anlaşmaları çerçevesinde en çok gözetilen ulus kaydının bir değerlendirmesini sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

En Çok Gözetilen Ulus Kaydı, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Uluslararası Yatırımların Korunması, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmaları, Uluslararası Yatırım Hukukunda Muamele Esasları.

Abstract:

This article examines the regulation of the "most-favoured-nation" (MFN) clause in bilateral investment treaties (BITs) to which Turkey is a party. The MFN clause is a treaty provision whereby the contracting parties agree to extend to each other or each other's nationals the most favourable treatment granted, or to be granted in the future, to third states or their nationals. The ambiguity surrounding the scope and limits of this clause has led to divergent

^(*) Makale hakem denetiminden geçmiştir.

Makale Geliş Tarihi: 07.01.2025 - Makale Kabul Tarihi: 13.01.2025.

^(**) Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk, Doktora Programı Öğrencisi, Ankara - Türkiye,

E-posta: emrekoluman@koluman.av.tr,

Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-5077-7702>.

interpretations and contradictions, particularly in investment arbitration cases. The article analyses the scope, formulation, and limitations of the MFN clause in Turkish BITs, focusing on the specific fields to which the clause is applied or excluded. It also explores the applicability of the clause to dispute settlement mechanisms and the criteria used to compare foreign investors under this standard. Finally, the article evaluates the relevant provisions of Turkey's model BIT and discusses their practical implications. In this context, the study provides a comprehensive assessment of the MFN clause within the framework of Turkey's bilateral investment agreements.

Keywords:

Most Favored Nation Clause, Foreign Direct Investments, Protection of International Investments, Bilateral Investment Treaties, Standards of Treatment in International Investment Law.

GİRİŞ

En çok gözetilen ulus kaydı, bir anlaşmada, tarafların belirli bir konuda anlaşmaya taraf olmayan üçüncü devletlere veya bu devletlerin yurttaşlarına tanıdıkları ya da ileride tanıyacakları en iyi muameleyi, birbirlerine ya da birbirlerinin yurttaşlarına da uygulamayı kabul ettiklerini açıklayan anlaşma hükmüdür. Yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması (YKTK) anlaşmalarında yer alan bu kayıt kapsamında, ev sahibi devlet, yabancı yatırımcılara, diğer herhangi bir ülkenin vatandaşlarına ve şirketlerine uyguladığından daha az elverişli olmayan bir muamele uygulamak borcunu üstlenmekte ve bu hususa ilişkin olarak güvence vermektedir.

Yatırımlara uygulanacak bir muamele standardı olarak en çok gözetilen ulus muamelesi neredeyse tüm YKTK anlaşmalarında yer almaktadır. Bu muamele standardı ve buna ilişkin kayıtlar, modern uluslararası yatırım hukukunun temel ilkelerinden biri olarak kabul edilir. En çok gözetilen ulus kaydı, Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) temel yasal belgelerinde ve ticarete ilişkin uluslararası anlaşmalarda da yer almaktadır. Ancak, bu kaydın en aktif şekilde öne sürüldüğü ve son zamanlarda kapsamı dolayısıyla en fazla tartışmaya neden olduğu alan uluslararası yatırım hukukudur.

Son dönemde ülkemizde de üzerinde çalışmalar yapılan ve yatırım tahkimi yargılamasındaki hakem kararlarında da sıklıkla değinilen bu tartışmaların temeli hükümlerin kapsamının ne kadar genişletilebileceğiyle ilgilidir. Tartışmalar, en çok gözetilen ulus kaydının yalnızca yatırımlarla ilgili maddi menfaatler için mi geçerli olduğu, yoksa yatırım tahkiminde yetki alanını genişletmek için usule ilişkin meseleleri de içerecek şekilde uygulanıp uygulanamayacağı noktasında toplanmaktadır. Hakem heyetlerinin bu konudaki farklı ve çelişkili kararları da konunun derinlik kazanmasına sebep olmuştur.

En çok gözetilen ulus kaydına ilişkin hükümler yüzyıllardır uluslararası ticari anlaşmalarda kullanılmış olsa da yatırım tahkimi alanında bunların uygulanması ve yorumlanması konusunda zorluklar yaşanmaktadır. Bu zorluklar, her şeyden önce, en çok

gözetilen ulus kaydı hükümlerinin yatırım anlaşmazlıklarının çözümünde usule ilişkin hükümlere ve yargı yetkisi konularına uygulanıp uygulanmayacağı sorusuyla ilgilidir.

Bu soruların önüne geçmek ve uygulamada yaşanan sıkıntıları engellemek için devletler YKTK anlaşmalarına ilişkin yaklaşımlarını değiştirmektedir. Bu değişiklikler yeni imzalanacak anlaşmalarda kaydın kapsamının ve sınırlarının daha açık şekilde düzenlenmesi yoluyla olabileceği gibi mevcut anlaşmaların yeniden imzalanması veya diplomatik nota alışverişi ile kapsamın sınırlandırılması şeklinde de gerçekleşebilmektedir.

Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, en çok gözetilen ulus kaydına ilişkin düzenlemelerin zaman içinde değiştiği ve özellikle uyuşmazlık çözüm mekanizmalarında yaşanan sorunlar de dikkate alınarak yenilendiği görülmektedir. Ülkenin menfaat dengeleri gözetilerek hazırlanan 2009 tarihli model YKTK anlaşması taslağı, Türkiye'nin taraf olduğu anlaşmalardaki en çok gözetilen ulus kaydı hükümlerinin kapsamının belirlenmesinde yol gösterici olmuştur.

Bu çalışma kapsamında, en çok gözetilen ulus kaydı özelinde kısaca YKTK anlaşmalarında yer alan muamele standartları irdelendikten sonra Türkiye'nin taraf olduğu anlaşmalarında kaydın ne şekilde düzenlendiği incelenecektir.

I. ULUSLARARASI YATIRIM HUKUKUNDA EN ÇOK GÖZETİLEN ULUS KAYDI

A. Doğrudan Yabancı Yatırımlara İlişkin Düzenlemeler ve Yatırımlara Uygulanacak Muamele Esasları

Küresel ekonomi, birden fazla ülke arasında gerçekleşen, birbirine bağlı dünya çapındaki ekonomik faaliyetleri ve sermaye akışını ifade etmektedir. Küreselleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu kavram dünya çapında bir sanayi ve ticaret sisteminin gelişimi sonucunu doğurmuş, ekonomilerin tek bir sistem olarak birlikte çalışmasına olanak sağlamıştır. Bu gelişimin en önemli unsurlarından biri de gün geçtikçe önemini artıran doğrudan yabancı yatırımlar olmuştur¹. Doğrudan yabancı yatırımlar, kaynak ülkeden ev sahibi ülkeye mal, bilgi, para ya da emeğin, sahibinin denetimi altında, ev sahibi ülkenin ekonomisine de katkı sağlayacak şekilde, uzun vadeli olarak, çoğunlukla çok uluslu şirketlerce transferi olarak tanımlanabilir².

¹ Markus Krajewski/Rhea T., Hoffmann, Research Handbook on Foreign Direct Investment, Cambridge 2019, s. 39; David Collins, An Introduction to International Investment Law, Cambridge 2017, s. 9.

² Bilgin Tiryakioğlu, Doğrudan Yatırımların Uluslararası Hukukta Korunması, Ankara 2003, s. 1; Zoltan Vig, Taking in International Law, Budapeşte 2019, s. 1; Muthucumaraswamy Sornarajah, The International Law on Foreign Investment, Cambridge 2010 s. 4; Emre Koluman, "The Nationality of the Investor in International Investment Arbitration and the Dual Nationality Problem", (Acta Universitatis Szegediensis, Y. 2020, Sa. 10), s. 40.

Yabancı yatırımcılar ev sahibi ülkeye yatırım yaptıkları andan başlayarak bu yatırım sürecinin tamamında belirli düzenlemelere tabi olacaktır. Bu düzenlemeler, yatırımcının ülkeye girişinden başlayarak uyuşmazlık çözüm yöntemlerine kadar birçok konuyu belirlemektedir. Yabancı yatırımlara ilişkin muamelenin dayanaklarını şu üç grupta incelemek mümkündür: (i) ev sahibi devletin ulusal mevzuatı, (ii) bireysel yatırım sözleşmeleri, (iii) uluslararası yatırım anlaşmaları³.

Uluslararası yatırım anlaşmaları, genel olarak, akit devletlerin yatırımcılarının diğer akit devletteki yatırımları için koruma ve garanti sağlamayı amaçlarken ev sahibi devletin yatırımlara muamele esaslarını da belirler. Uluslararası yatırım anlaşmasının varlığı durumunda, yatırımın tabi olacağı muamele ev sahibi devlet ile yatırımcını mensup olduğu kaynak devlet arasında bir uluslararası anlaşma borcu biçimini almaktadır; anlaşmanın ev sahibi devlet tarafından ihlali halinde, uluslararası hukuk çerçevesinde bu devlet sorumlu duruma düşmekte ve uluslararası hukuk yaptırımlarına maruz kalma riski ile karşı karşıya kalmaktadır⁴.

Uluslararası yatırım anlaşmaları, yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması anlaşmaları (iki taraflı yatırım anlaşmaları) veya çok taraflı yatırım anlaşmaları şeklinde olabilir. Yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması (YKTK) anlaşmaları, iki ülke arasındaki yatırım akışlarının düzenlenmesi, karşılıklı yatırımların teşvik edilmesi ve korunması için yasal çerçeve oluşturan anlaşmalar şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu anlaşmalar her iki devletin yatırımcılarının korunması için haklar yaratırken, bu hakların ihlalinden doğan hukuki işlemlere, diğer bir deyişle anlaşma iddialarına olanak sağlamaktadır⁵. Bu anlaşmalar kapsamında bir yandan yatırım akışı düzenlenirken, diğer yandan her bir taraf devletin vatandaşının diğer taraf devlete yapacağı yatırımlarında ve yatırım sürecinde sağlanacak muamele esasları belirlenir⁶.

Ev sahibi devletler ile yabancı yatırımcılar arasındaki ilişkide, muamele standartlarının esasını taraf devletler arasında imzalanan YKTK anlaşmasının metni belirleyecek olmakla birlikte, çoğu YKTK anlaşması benzer bir modeli takip etmekte ve benzer hükümler içermektedir. YKTK anlaşmalarında yer alan standartlarını, ulusal muamele, keyfi ve ayrımcı muamelelerden kaçınma, kamulaştırmaya karşı koruma ve tazminat, en çok gözetilen ulus muamelesi, adil ve eşit muamele, tam koruma ve güvenlik olarak sıralamak mümkündür⁷.

³ Rudolf Dolzer/Cristoph Schreuer, *Principles of International Investment Law*, Oxford 2012, s. 12; Vig, s. 14.

⁴ Tiryakioğlu, Doğrudan Yatırımlar, s. 64-65.

⁵ Bernardo Cremedes/David J.A. Cairns, "Contract and Treaty Claims and Choice of Forum in Foreign Investment Disputes", *Arbitrating Foreign Investment Disputes*, Ed.: Norbert Horn, The Hague 2004, s. 326.

⁶ Tiryakioğlu, Doğrudan Yatırımlar, s. 55.

⁷ David Collins, *An Introduction to International Investment Law*, Cambridge 2017, s. 38; Sornarajah, s. 188.

B. En Çok Gözetilen Ulus Muamelesine Genel Bakış

Çalışmanın özünü oluşturan en çok gözetilen ulus muamelesi, tarafların belirli bir konuda üçüncü devletlere ya da vatandaşlarına tanıdıkları veya tanıyacıkları daha elverişli muameleleri birbirlerine ya da vatandaşlarına karşı da uygulamayı üstlenmeleri anlamına gelen uluslararası ticarete ilişkin düzenlemelerin temel kurallarından biridir⁸. Doğrudan yabancı yatırımlar kapsamında değerlendirildiğinde, bu muamele standardı sayesinde ev sahibi devlet, yabancı yatırımcılara, diğer herhangi bir ülkenin vatandaşlarına ve şirketlerine uyguladığından daha az elverişli olmayan bir muamele uygulamak borcunu üstlenir ve bu hususa ilişkin olarak güvence vermiş olur⁹. Bu muamele standardı, farklı yatırım anlaşmaları altında faaliyet gösteren yatırımcılar arasında ayrımcılığı önlemeyi ve eşit şartlar sağlamayı amaçlar¹⁰.

En çok gözetilen ulus muamelesinin uygulanabilmesi için yatırım anlaşmalarında bu standarda ilişkin bir kaydın bulunması zorunludur, diğer bir deyişle kayıt muamelenin ön koşuludur. Bu kapsamda, bir devlet en çok gözetilen ulus kaydı doğrultusunda en çok gözetilen ulus muamelesi ile yükümlendirilmediyse, diğer devlet ya da bu devletin yatırımcısı bu muamelenin uygulanması için talepte bulunamayacaktır.

En çok gözetilen ulus muamelesinin ne olduğuna ilişkin YKTK anlaşmalarında ortak bir tanıma rastlanmamakla birlikte, Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun en çok gözetilen ulus muamelesine ilişkin yaptığı çalışmalar neticesinde ortaya çıkan 1978 tarihli rapor ve taslak metin, bu konuya ilişkin olarak hazırlanmış en kapsamlı belgelerden birini olarak halen günümüzde sıklıkla başvuru bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmanın 5. maddesinde “en çok gözetilen ulus muamelesi” tanımlanmakta olup, bu kapsamda en çok gözetilen ulus hakkı, sağlayan devletin, haktan faydalanan devlet, kişiler ve saire sağlanacak hakların aynı ülke tarafından üçüncü bir devlet, kişi ve saire sağlanacak haklardan daha az elverişli olmaması ile

⁸ Nudrat E. Piracha, Toward Uniformly Accepted Principles for Interpreting MFN Clauses, Alphen aan den Rijn 2021, para. 65; OECD, Most-Favoured-Nation Treatment in International Investment Law, OECD Working Papers on International Investment, <http://dx.doi.org/10.1787/518757021651> (Erişim tarihi: 15.05.2025); Johan Billiet, International Investment Arbitration: A Practical Handbook, Antwerpen 2016, s. 141; Samet Sevgi, “En Çok Gözetilen Ulus Kaydının İkili Yatırım Anlaşmalarının Usule İlişkin Hükümleri Üzerindeki Etkisi: Maffezini Davası”, (Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Y. 2020, C. 8, Sa. 1-2), s. 92.

⁹ Aslen, en çok gözetilen ulus muamelesi ve ulusal muamele, uluslararası hukuk kapsamında, ayrımcılık yapmama ilkesinin bileşenleridir. Ulusal muamele, ayrımcılık yapmama ilkesinin iç boyutunu betimlerken, en çok gözetilen ulus muamelesi ilkenin dışsal yönüyle takdir edilebilir.

¹⁰ Kara S. Smith, “The Jurisdiction-Limiting MFN Clause”, (New York University Law Review, Y. 2024, C. 99), s. 1141.

sağlanmaktadır. Uluslararası yatırım hukuku açısından bu husus somut olarak yabancı yatırımcıların üçüncü kişi yatırımcılara uygulanandan daha az lehte muamele görmemeleri anlamına gelir¹¹.

Tarihi 17. yüzyıla dayanan en çok gözetilen ulus kaydı ya da eski adıyla “en ziyade müsaadeye mazhar millet kaydı” (*the most favored nation clause*) günümüzde iki taraflı veya çok taraflı yatırım anlaşmalarında sıklıkla yer almaktadır¹². Bu kayıt, bir anlaşmanın taraflarının, maddenin kapsadığı alanlarda, ev sahibi devletin diğer anlaşmalar kapsamında farklı devletlere sağladıkları muameleden daha az avantajlı olmayan bir muamele görmesini sağlayarak yatırım anlaşmalarını birbirine bağlamayı amaçlar. Böylece en çok gözetilen ulus kaydı yatırım alanında ekonomik liberalleşmeyi sağlayan ve yabancı yatırımcılar arasındaki eşitsizliklerin önüne geçen önemli bir araç haline gelmiştir¹³.

Özellikle son yirmi beş yıllık dönemde, gerek ICSID hakem kararlarındaki bu kayda ilişkin farklı uygulamalar, gerek kaydın YKTK anlaşmalarındaki uyumsuzlukların çözümüne ilişkin kurallara uygulanmasına ilişkin mevcut hukuki tartışmalar doğrultusunda bu kaydın hukuki etkileri ve kapsamı büyük ilgi görmektedir¹⁴.

Tartışmaların nedeni, aynı YKTK anlaşmalarındaki kaydın bile farklı hakem heyetleri tarafından farklı şekilde yorumlanabilmesi ve bu konuda tutarlı bir içtihat oluşturulamamasıdır; bu husus yatırım tahkimine yönelik eleştirilerin başlıca nedenlerinden biri haline gelmiştir¹⁵.

C. En Çok Gözetilen Ulus Kaydının Tanımı

En çok gözetilen ulus kaydı, bir anlaşmada, tarafların, anlaşmaya taraf olmayan üçüncü devletlere veya bu devletlerin yurttaşlarına tanıdıkları ya da ileride tanıyacakları en iyi muameleyi birbirlerine ya da birbirlerinin yurttaşlarına da uygulamayı kabul ettiklerini açıklayan anlaşma hükmüdür; YKTK anlaşmalarında yer alan en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında, ev sahibi devlet, yabancı yatırımcılara, diğer herhangi bir ülkenin vatandaşlarına ve şirketlerine uyguladığından daha az elverişli

¹¹ International Law Commission, “Report of the International Law Commission on its Thirtieth Session”, (Yearbook of the International Law Commission, Y. 1978, C. 2), s. 18, 19; UNCTAD, Most-Favoured-Nation Treatment, UNCTAD Series on Issues in International Investment Agreements II, https://unctad.org/system/files/official-document/diaeia20101_en.pdf (Erişim tarihi: 15.05.2025). Uluslararası Hukuk Komisyonu, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’na en çok gözetilen ulus kaydına ilişkin bir konvansiyon imzalanması tavsiyesinde bulunmuş ancak bu hiçbir zaman gerçekleşmemiştir.

¹² Collins, s. 109.

¹³ OECD, s. 2.

¹⁴ Campbell McLachlan/Laurence Shore/Matthew Weiniger, International Investment Arbitration: Substantive Principles. Oxford 2010, s. 254.

¹⁵ Bilgin Tiryakioğlu, “Extension of the Most Favoured Nation Clause to Dispute Settlement Provisions in Bilateral Investment Treaties Which Türkiye is a Party of”, (Public and Private International Law Bulletin, 2023, C. 43, Sa. 1), s. 4.

olmayan bir muamele uygulamak borcunu üstlenir ve bu hususa ilişkin olarak bir güvence vermiş olur¹⁶. Diğer bir ifadeyle, en çok gözetilen ulus kaydı, en çok gözetilen ulus muamelesini uygulamakla yükümlü olan devlet ile yararlanıcı devlet arasındaki anlaşma kapsamındaki muameleden daha lehte olması durumunda, üçüncü devletlerle uygulanan muameleyi yararlanıcı devlete de genişletmesini zorunlu kılar.

Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun en çok gözetilen ulus kaydına ilişkin yaptığı çalışmanın 4. maddesinde en çok gözetilen ulus kaydı, "bir devletin başka bir devlete, üzerinde anlaşmaya varılmış ilişkiler alanında en çok gözetilen ulus muamelesini uygulama yükümlülüğünü üstlendiği bir anlaşma hükmü" olarak tanımlanmaktadır¹⁷.

ICSID tahkim kararlarında da en çok gözetilen ulus kaydına ilişkin tanımlara rastlanmaktadır. Örneğin, *Siemens v. Argentine* davasını¹⁸ görmekle yetkili hakem heyeti, yetkiye ilişkin verdiği kararda en çok gözetilen ulus kaydını şu şekilde tanımlamıştır:

*"Yatırımın yalnızca yabancı yatırımcılar tarafından mı yoksa yerel yatırımcılarla ortak veya ortaklaşa mı yapıldığına bakılmaksızın, yatırımcılar yabancı oldukları için ayrımcılığa uğramamalı ve aynı zamanda diğer yabancı yatırımcılara en iyi şekilde muamele edilmelidir"*¹⁹.

II. TÜRKİYE'NİN TARAF OLDUĞU YKTK ANLAŞMALARINDA KAYDA İLİŞKİN DÜZENLENMELER

1959 yılında Pakistan ve Federal Almanya arasında imzalanan ilk YKTK anlaşmasından²⁰ itibaren en çok gözetilen ulus kaydı YKTK anlaşmalarının müza-

¹⁶ Sornarajah, s. 204; Tiryakioğlu, Doğrudan Yatırımlar, s. 174; Alper Ç. Yılmaz, Uluslararası Enerji Yatırımlarının Korunması, İstanbul 2013, s. 255; Rudolf Dolzer/Margrete Stevens, Bilateral Investment Treaties, The Hague 1995 s. 65; Tanjina Sharmin, Application of Most-Favoured-Nation Clauses by Investor-State Arbitral Tribunals: Implications for Developing Countries, Singapur 2020, s. 2; Elif Uzun "Milletlerarası Hukuk Açısından En Çok Gözetilen Ulus Kaydı", (Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, 2004, C. 24, Sa. 1-2), s. 742; Ayşe Aydoğmuş, "İki Taraflı Yatırım Anlaşmalarındaki En Ziyade Müsaadeye Mazhar Millet Kaydına İstinaden ICSID'e Başvuru İmkânı", (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009, s. 2; OECD, s. 2; Billiet, s. 141; Jarrod Wong, "The Application of Most-Favored-Nation Clauses to Dispute Resolution Provisions in Bilateral Investment Treaties", (Asian Journal of WTO & International Health Law and Policy, 2008, C. 3, Sa. 1), s. 172.

¹⁷ International Law Commission, s. 18, 19; UNCTAD, Most-Favoured-Nation Treatment, s. 11, 12.

¹⁸ Siemens A.G. v. The Argentine Republic, ICSID Case No. ARB/02/8, <https://www.italaw.com/cases/1026> (Erişim Tarihi: 15.05.2025).

¹⁹ Siemens v. Argentine, Usule İlişkin Karar, s. 37, <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0788.pdf> (Erişim Tarihi: 15.05.2025).

²⁰ Federal Almanya Cumhuriyeti ile Pakistan arasında imzalanan YKTK anlaşmasının İngilizce tam metni için bkz: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20457/volume-457-I-6575-English.pdf> (Erişim Tarihi: 15.05.2025).

keresi ve sonuçlandırılmasında sıklıkla yer almıştır. Erken dönem anlaşmalarında, o sırada birçok ülkede uygulanan korumacı politikaların da etkisiyle, ulusal muamele esasına sistematik olarak yer verilmemişse de en çok gözetilen ulus kaydının daha az sorunlu olduğu kabulü (yabancılar arasında ayrımcı müdahaleye daha az rastlanması nedeniyle) ve farklı milletlerden yabancı yatırımcılara eşit imkanlar sağlama düşüncesiyle bu kayıt anlaşmalara dahil edilmiştir²¹.

Günümüzde iki taraflı anlaşmalarının neredeyse tamamında (bu çalışmanın yazıldığı tarih itibarıyla %97'sinde) en çok gözetilen ulus kaydına rastlanılmaktadır^{22,23}. 1976'da Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'ne üye ülkelerinin hükümetleri tarafından kabul edilen Uluslararası Yatırım ve Çok Uluslu Şirketler Deklarasyonu'ndan²⁴ sonra, bu ülkeler tarafından imzalanan tüm YKTK anlaşmaları, serbest ticaret anlaşmaları ve ekonomik işbirliği anlaşmalarının, ulusal muamele ve en çok gözetilen ulus kaydını içermesi kararlaştırılmıştır²⁵.

Bu çalışmanın tamamlandığı tarihe kadar Türkiye 136 YKTK anlaşmasına taraf olmuştur²⁶. Bu anlaşmalar incelendiğinde en çok gözetilen ulus kaydına ilişkin hükümlerin farklı anlaşmalardaki yazımı ve kapsamının değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır.

A. Kaydın Bağımsız Bir Madde Olarak ya da Diğer Muamele Standartlarıyla Birlikte Düzenlenmesi

En çok gözetilen ulus kaydı, YKTK anlaşmasında bağımsız bir madde olarak düzenlenebileceği gibi ulusal muamele veya başka bir muamele standardı ile aynı

²¹ UNCTAD, Most-Favoured-Nation Treatment, s. 1.

²² UNCTAD, Mapping of IIA Content, <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/ii-a-mapping> (Erişim Tarihi: 15.05.2025).

²³ Güncel bazı model YKTK anlaşmalarında kayda yer verilmediği görülmektedir. Örneğin, Hindistan ve Brezilya'nın taraf olduğu anlaşmaların bazılarında en çok gözetilen ulus kaydı bulunmamaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz: OECD, Interaction, s. 12. Yine, Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC) model YKTK anlaşmasında en çok gözetilen ulus kaydı yer almamaktadır. Model anlaşmayı hazırlayan Komite tarafından buna gerekçe olarak "iki taraflı yatırım anlaşmalarının en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında çok taraflı hale gelmemesi gerektiği" gösterilmiştir. Model anlaşmanın tam metni için bkz: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/2875/download> (Erişim Tarihi: 15.05.2025). Benzer şekilde 2015 tarihli Hindistan model YKTK anlaşma taslağında da en çok gözetilen ulus kaydına yer verilmemiştir. Model anlaşmanın tam metni için bkz: <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/3560/download> (Erişim Tarihi: 15.05.2025).

²⁴ 1976 yılında imzalanan Deklarasyon, uluslararası yatırımlar için açık ve şeffaf bir ortam sağlamak ve çok uluslu şirketlerin ekonomik ve sosyal ilerlemeye yapabilecekleri olumlu katkıyı teşvik etmek için hükümetlerce imzalanan bir taahhüddür.

²⁵ UNCTAD, Most-Favoured-Nation Treatment, s. 12.

²⁶ Bu sayı imzalanan tüm YKTK anlaşmalarını sayısı olup, yürürlükte olmayan anlaşmaları da içermektedir. Türkiye'nin taraf olduğu YKTK anlaşmaların güncel listesi için bkz. <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/countries/214/turkey>.

maddede de yer alabilir. Özellikle 2009 yılında hazırlanan model anlaşma²⁷ metni sonrasında Türkiye'nin taraf olduğu anlaşmalarda, en çok gözetilen ulus kaydının genellikle ulusal muamele standardı ile aynı maddede düzenlendiği görülmektedir.

Türkiye'nin Model YKTK anlaşmasının 2. maddesinde, adil ve eşit muamele, tam koruma ve güvenlik, keyfi ve ayrımcı muameleden kaçınmaya ilişkin standartlar düzenlenmiş, 3. maddede ise ulusal muamele standardı ile birlikte en çok gözetilen ulus kaydına yer verilmiştir. Buna göre:

“(i) Her akit taraf, kendi yasa ve düzenlemeleri çerçevesinde, kendi topraklarında, benzer koşullar altında herhangi bir üçüncü devletin yatırımcılarının yatırımlarına tanınandan daha az elverişli olmayan bir temelde yatırımları kabul edecektir. (ii) Her akit taraf, kurulduktan sonra, bu yatırımlara, benzer durumlarda kendi yatırımcılarının yatırımlarına veya herhangi bir üçüncü devletin yatırımcılarının yatırımlarına (hangisi en uygunsa) uygulanandan daha az elverişli olmayan bir muamele uygulayacaktır.”

Model anlaşma metni doğrultusunda, Türkiye ile Meksika arasındaki YKTK anlaşmasının 4. maddesinde diğer muamele standartları düzenlenirken, 5. maddesinde ise en çok gözetilen ulus kaydı ve ulusal muamele standardı birlikte düzenlenmiştir²⁸. Aynı şekilde, Türkiye ile Bangladeş arasındaki YKTK anlaşmasının²⁹ 3. maddesinde ve Türkiye ile Gürcistan arasındaki YKTK anlaşmasının³⁰ 4. maddesinde en çok gözetilen ulus kaydı, ulusal muamele standardına aynı maddede yer verilmiştir.

Kaydın diğer muamele standartlarından ayrı olarak düzenlendiği anlaşmalara rastlamak mümkündür. Örneğin, Türkiye ile Vietnam arasında imzalanan YKTK anlaşmasının³¹ 3(2) maddesinde ulusal muamele standardına yer verilirken 3(3) maddesinde en çok gözetilen ulus kaydı şu şekilde yer almıştır:

“2. Her bir Akit Taraf, kendi kanun ve düzenlemeleri çerçevesinde, diğer Akit Tarafın yatırımcıları tarafından kurulmuş olan bu yatırımlara, kendi yatırımcılarının yatırımlarına benzer durumlarda uyguladığı muameleden daha az elverişli olmayan bir muamele uygulayacaktır.”

²⁷ Türkiye'nin 2009 tarihli model YKTK anlaşmasının tam metni için bkz: <https://investmentpolicy.unc-tad.org/international-investment-agreements/treaty-files/2852/download> (Erişim Tarihi: 18.01.2024).

²⁸ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Birleşik Meksika Devletleri Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, RG, 22.08.2017, S. 30162.

²⁹ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Bangladeş Halk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, RG, 25.04.2018, S. 30402.

³⁰ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Gürcistan Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, RG, 01.06.2021, S. 31498.

³¹ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, RG, 07.06.2017, S. 30089.

3. Her bir Akit Taraf, diğer Akit Tarafın yatırımcıları tarafından kurulmuş olan bu yatırımlara, üçüncü bir ülke yatırımcılarının yatırımlarına benzer durumlarda uyguladığı muameleden daha az elverişli olmayan bir muamele uygular.”

B. Kaydın Kapsam ve Sınırına İlişkin Düzenlemeler

En çok gözetilen ulus kaydının muamele esasının kapsamını ve sınırlarını belirtip belirtmediğine ilişkin bir ayrım yapılabilir. Geleneksel YKTK anlaşmalarının çoğu, en çok gözetilen ulus kaydının uygulama kapsamını, yani kapsanan önlemlerin kategorilerini belirtmemektedir³². Ancak bazı YKTK anlaşmaları bu konuda daha kesindir, kapsam ve sınırları açık bir şekilde belirtir.

1. Kaydın Uygulanacağı Konuların Belirlenmesi

YKTK anlaşmalarında en çok gözetilen ulus kaydının uygulanacağı konulara ilişkin farklı düzenlemeler görülmektedir. Bazı anlaşmalar, yatırımlara ilişkin olarak, hangi konularda kaydın uygulanacağına ilişkin sınırlamalar getirir; bu tip anlaşmalar incelendiğinde, genellikle benzer hükümlere yer verildiği ve kaydın uygulanmasının yatırımlarının yönetimi, sürdürülmesi, kullanımı ve elden çıkarılması konularıyla sınırlandığı görülmektedir.

Türkiye'nin taraf olduğu YKTK anlaşmalarında da kaydın kapsam ve sınırına ilişkin düzenlemeler farklılık göstermektedir. Bazı anlaşmalar kaydın uygulanacağı konulara ilişkin sınırlamalar getirmektedir; kaydın uygulamasını, yatırımın yönetimi, sürdürülmesi, kullanımı veya elden çıkarılması gibi konularla sınırlandırılmaktadır.

Örneğin Türkiye ile İsrail arasında imzalanan YKTK anlaşmasının³³ 3. maddesinde en çok gözetilen ulus kaydının kapsamına ilişkin olarak şu düzenlemeye yer verilmiştir:

“Akit Tarafların hiçbirisi, kendi ülkesindeki diğer Akit Taraf yatırımcılarına, yatırımlarının yönetimi, bakımı, kullanımı, tasarrufu ya da tasfiyesi açısından, kendi yatırımcılarına ya da herhangi bir üçüncü ülke yatırımcısına uyguladığı muameleden daha az elverişli bir muamele uygulamayacaktır.”

Benzer şekilde Türkiye ile Gambiya arasındaki YKTK anlaşmasının 4. maddesinde de kaydın uygulanacağı konular kısıtlanmıştır. Buna göre:

³² Suzy H. Nikiema, The Most-Favoured-Nation Clause in Investment Treaties. IISD Best Practices Series, 2017, <https://www.iisd.org/system/files/publications/mfn-most-favoured-nation-clause-best-practices-en.pdf> (Erişim Tarihi: 15.05.2025).

³³ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İsrail Devleti Hükümeti Arasında İmzalanan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, RG, 02.09.1998, S. 23451.

“Her bir Akit Taraf, kurulmuş olan bu yatırımlara, bunların yönetilmesine, sürdürülmesine, kullanımına, işletilmesine, faydalanılmasına, genişletilmesine, satışına, tasfiyesine veya elden çıkarılmasına ilişkin olarak, kendi yatırımcılarının yatırımları ya da herhangi bir üçüncü ülkenin yatırımcılarının yatırımlarına benzer durumlarda uyguladığı muameleden hangisi en elverişli ise, bundan daha az elverişli olmayan bir muamelede bulunur.”

Kaydın uygulanacağı konulara ilişkin sınırlama getirmeyen anlaşmalar da mevcuttur. Örneğin, Türkiye ile Ukrayna³⁴ ve Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri³⁵ arasındaki YKTK anlaşmalarında kaydın uygulanacağı konulara ilişkin tahdidi bir sayım yapılmamış, dolayısıyla kapsam daha geniş tutulmuştur.

Türkiye'nin 2009 tarihli model anlaşma metni incelendiğinde de sınırlayıcı bir düzenlemeye rastlanmamaktadır. Her ne kadar model anlaşmada bu tip bir düzenleme olmasa da bu tarihten sonra imzalanan anlaşmalarda da kaydın uygulanacağı konuların tahdidi olarak sayıldığı anlaşmalara rastlamak mümkündür.

2. Kaydın Hangi Aşamadaki Yatırımlara Uygulanacağını Belirlenmesi

YKTK anlaşmaları genellikle yabancı yatırımcıların ev sahibi ülkeye girişiyle ilgili iki farklı yaklaşım benimser; bazı anlaşmalar yalnızca kuruluş sonrası süreci düzenlerken, diğer anlaşmalar hem kuruluş öncesi hem de kuruluş sonrasına ilişkin hükümler içerebilir³⁶.

Klasik YKTK anlaşmalarında, yani yalnızca yatırımın ülkeye girişinden sonraki aşamaları kapsayan anlaşmalarda, yabancı yatırımcıların kabulü, yatırımın ev sahibi ülkenin yasalarına ve yönetmeliklerine uygun olarak yapılmasını gerektiren bir maddeyle ele alınır. Kuruluş öncesini de kapsayan YKTK anlaşmalarında ise kuruluş hakkı ulusal muamele ve en çok gözetilen ulus kaydıyla düzenlenir³⁷.

Kuruluş öncesini aşama, yatırımın giriş koşullarını kapsar ve yatırımcıya hem yatırımın fiilen gerçekleştiği anda hem de o noktadan önce, yani hala giriş aşamasındayken haklar tanır. Kuruluş öncesi aşamanın kaydın kapsamına dahil edilmesi durumunda, ev sahibi devlet, kapsanan yabancı yatırımcıya, giriş koşulları (örneğin, ekonominin belirli sektörlerine erişim veya belirli faaliyetlerde yabancı sermaye katılımının sınırları) açısından farklı tabiiyetteki herhangi bir üçüncü ya-

³⁴ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Ukrayna Arasında İmzalanan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, RG, 17.04.1998, S. 23316.

³⁵ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti Arasında İmzalanan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, RG, 13.08.1989, S. 20251.

³⁶ Pia Acconci: “Most-Favoured-Nation Treatment”, The Oxford Handbook of International Law, Ed.: Peter Muchlinski, Federico Ortino, Cristoph Schreuer, New York 2008, s. 370.

³⁷ UNCTAD, Most-Favoured-Nation Treatment, s. 38.

bancı yatırımcıya sağladığından daha az elverişli olmayan bir muamele sağlamayı taahhüt etmektedir³⁸.

Buna karşılık, en çok gözetilen ulus kaydının kuruluş aşamasından sonra uygulanacağına ilişkin bir düzenlemenin varlığı halinde, kayıt yalnızca yatırım ev sahibi ülkeye girdikten sonraki aşamada uygulanır. Bu durumda, koruma, yatırımın girişten sonraki döngüsünü, başlangıçtan yatırımların tasfiyesine veya elden çıkarılmasına kadar olan aşamaları kapsar³⁹. YKTK anlaşmalarının büyük bir kısmı kuruluş aşamasını kapsam dışında bırakmakta, yatırımcıyı ancak yatırımın ülkeye girişinden sonra korumaya başlamaktadır; dolayısıyla en çok gözetilen ulus kaydı da ancak bu aşamadan sonra uygulanabilir olacaktır⁴⁰.

En çok gözetilen ulus kaydı kuruluş sonrası aşamayla sınırlı olduğunda, ev sahibi ülke, yabancı yatırımcılar için belirli giriş şartları belirleme özgürlüğünü korumaktadır. Bu nedenle ulusal mevzuat, yabancı yatırımcıların veya belirli yabancı yatırımların ülkeye girişi veya kabulüyle ilgili olarak sınırlamalar da dahil olmak üzere ayrımcı kuralları belirleyebilir⁴¹. Bu tip anlaşmalarda yatırımın kabülüne YKTK anlaşması değil, ilgili devletin kanunları uygulanacaktır⁴².

Türkiye'nin taraf olduğu YKTK anlaşmaları kaydın hangi aşamadaki yatırımlara uygulanacağı konusunda farklılıklar görülmektedir. Bazı anlaşmalar yatırımın ülkeye girişini, yani kuruluş öncesi dönemi kaydın kapsamına alırken, diğer anlaşmalar yalnızca kuruluştan sonraki aşamada kaydın uygulanmasını düzenlemektedir⁴³.

En çok gözetilen ulus kaydının uygulamasını yatırımın yapılmasından sonrası ile kısıtlayan anlaşmalara örnek olarak Gürcistan ile Türkiye arasındaki YKTK

³⁸ UNCTAD, Most-Favoured-Nation Treatment, s. 19.

³⁹ UNCTAD, Most-Favoured-Nation Treatment, s. 20.

⁴⁰ Nikiema, s. 6.

⁴¹ Nikiema, s. 7.

⁴² Bu ayrımcı muamelelerin kısmen de olsa önüne geçmek adına, devletler, yatırımcıların ülkeye girişini kolaylaştırmak için YKTK anlaşmalarında birtakım düzenlemelere yer vermektedir. Örneğin, Türkiye ile Tanzanya arasında imzalanan YKTK anlaşmasının 3(3). maddesinde bir yatırımın yapılması veya sürdürülmesi ile ilgili olarak ev sahibi ülkeye girmek isteyen yatırımcı ve ailesine gereken özenin gösterilmesi gerektiği düzenlenmiştir. (Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Birleşik Tanzanya Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, RG, 25.07.2013, S. 28718).

⁴³ Yalnızca yatırımın ülkeye girişinden sonraki aşamaları kapsama alan anlaşmalarda, bu yatırımların kabülünün ev sahibi ülkenin kanunlarına tabi olacağına ilişkin düzenlemelere de rastlamak mümkündür. Örneğin Avusturya ile Türkiye arasında imzalanan YKTK anlaşmasının 2. maddesinde bu husus şu şekilde belirtilmiştir: "Akit taraflardan her birinin, diğer akit tarafın yatırımcılarının kendi ülkesindeki yatırımlarını mümkün olduğu ölçüde teşvik edecek, kendi mevzuatına göre bu yatırımları kabul edecek ve her hâlükârda bu yatırımlara adilane ve eşit muamelede bulunacaktır." (Avusturya Cumhuriyeti Hükümeti ile Yapılan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, RG, 10.02.1991, S. 20782).

anlaşması verilebilir. Anlaşmanın 4. maddesinde kaydın kurulmuş olan yatırımlara uygulanacağı belirtilmiş, kuruluş aşaması kapsam dışında bırakılmıştır. İlgili madde şu şekildedir:

"Her bir Akit Taraf, diğer Akit Tarafın yatırımcılarının kurulmuş olan yatırımlarının yönetilmesi, sürdürülmesi, kullanımı, işletilmesi, faydalanılması, genişlemesi, satışı, tasfiyesi veya elden çıkarılmasına ilişkin olarak, kendi yatırımcının yatırımları ya da herhangi bir üçüncü ülkenin yatırımcıların yatırımlarına benzer durumlarda uyguladığı muameleden hangisi en elverişli ise, bundan daha az elverişli olmayan bir muamelede bulunur."

Türkiye ile Zambiya arasında imzalanan YKTK anlaşmasının⁴⁴ 5. maddesinde de benzer bir düzenleme mevcuttur:

"1. Her bir Akit Taraf kurulmuş olan bu yatırımlara, bunların yönetilmesine, sürdürülmesine, kullanımına, işletilmesine, faydalanılmasına, genişletilmesine, satışına, tasfiyesine veya elden çıkarılmasına ilişkin olarak, kendi yatırımcılarının yatırımları ya da herhangi bir üçüncü ülkenin yatırımcılarının yatırımlarına benzer durumlarda uyguladığı muameleden hangisi en elverişli ise, bundan daha az elverişli olmayan bir muamelede bulunur."

Türkiye'nin taraf olduğu anlaşmalarda yatırımın ülkeye giriş aşamasını doğrudan kaydın kapsamına alan ya da kaydın uygulamasını kuruluş sonrası ile kısıtlamayan, geniş kapsamlı düzenlemelere de rastlamak mümkündür. Örneğin, Türkiye ile Özbekistan arasında imzalanan YKTK anlaşmasının 4(1). maddesinde yatırımların ev sahibi devlete girişinde en çok gözetilen ulus kaydının uygulanacağı belirtilmiştir. İlgili madde şu şekildedir:

"1. Her bir Akit Taraf, kanun ve düzenlemeleri çerçevesinde, yatırımları, herhangi bir üçüncü ülke yatırımcılarının yatırımlarına benzer durumlarda uygulananadan daha az elverişli olmayacak şekilde, ülkesine kabul eder."

Türkiye ile Romanya arasında imzalanan YKTK anlaşmasında⁴⁵ ise, en çok gözetilen ulus kaydının bulunduğu 3. maddede kaydın uygulamasına ilişkin herhangi bir sınırlama getirilmemiştir; bu doğrultuda yatırımın yapılması aşamasının da kaydın kapsamına dahil edildiği kabul edilebilecektir. Buna göre:

⁴⁴ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Zambiya Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, RG, 22.04.2020, S. 31107.

⁴⁵ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Romanya Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, RG, 03.07.2010, S. 27630.

“Her bir Akit Taraf kendi ülkesindeki diğer Akit Tarafın yatırımcılarının yatırımlarına kendi yatırımcılarının yatırımlarına ya da herhangi bir üçünü devletin yatırımcılarının yatırımlarına uyguladığından daha az elverişli olmayan bir muamelede bulunacaktır.”

3. Kaydın Uygulanacağı Muamele Standartının Belirlenmesi

Kaydının uygulanması noktasındaki diğer bir ayrım ise, YKTK anlaşmalarında bu kaydın uygulamasının yalnızca belirli bir muamele standardı ile sınırlı tutulmasıdır. Bu tip sınırlamalar getiren anlaşmalarda, en çok gözetilen ulus kaydının uygulama alanının genellikle adil ve eşit muamele standardı veya tam koruma ve güvenlik standardı ile sınırlandığı görülmektedir.

Türkiye’nin tarafı olduğu anlaşmalar incelendiğinde, kaydın uygulamasının tek bir muamele standardı ile sınırlandığı anlaşmalara rastlamak mümkündür. Örneğin, Türkiye ile Hollanda arasında imzalanan YKTK anlaşmasının⁴⁶ 3(2). maddesinde, kaydın tam koruma ve güvenlik standardı için uygulanacağını belirtildiği görülmektedir. İlgili madde şu şekildedir:

“Her bir Sözleşme Tarafı, bu tür yatırımlara, her durumda kendi yatırımcılarının yatırımlarına veya herhangi bir üçüncü Devletin yatırımcılarının yatırımlarına, hangisi yatırımcı için daha elverişli ise, sağladığından daha az olmayacak tam bir koruma ve güvenlik sağlayacaktır.”

Türkiye ile Macaristan arasında imzalanan YKTK anlaşmasının⁴⁷ 3(2). maddesinde de benzer bir düzenlemeye yer verilmiştir. Buna göre:

“Özellikle, her bir Akit Taraf, yatırımlara tam bir güvenlik ve koruma sağlayacak olup, bu koruma ve güvence, her hal ve kârda kendi yatırımcılarına veya herhangi bir üçüncü ülke yatırımcılarına öngörülenden daha az elverişli olmayacaktır.”

4. Kaydın Kapsamı Dışında Kalan Alanların Düzenlenmesi

YKTK anlaşmalarında en çok gözetilen ulus kaydının kapsamı dışında kalan alanlara ilişkin düzenlemelere rastlamak mümkündür. Metinlerde farklılık olmakla birlikte genel olarak gümrük birliği, serbest ticaret ve çifte vergilendirmeye anlaşmaları en çok gözetilen ulus kaydının uygulama alanı dışında bırakılmıştır⁴⁸. Bu istisnaların sonucu olarak, anlaşmayla korunan yatırımcılar, ortak pazar veya ekonomik entegrasyon alanı kapsamında ya da çifte vergilendirmeyi önleme anlaşması teme-

⁴⁶ Türkiye Cumhuriyeti ile Hollanda Krallığı Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, RG, 20.04.1989, S. 20145.

⁴⁷ Türkiye Cumhuriyeti ile Macaristan Cumhuriyeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, RG, 22.02.1995, S. 22210.

⁴⁸ OECD, s. 5; Tiryakioğlu, Most Favoured Nation Clause, s. 8.

linde üçüncü ülke yatırımcılarına ev sahibi ülke tarafından sağlanandan daha elverişli bir muamele talep etmek için en çok gözetilen ulus kaydına başvuramayacaklardır⁴⁹.

Türkiye'nin model anlaşma metni incelendiğinde, 4. maddede, kaydın sınırının detaylı bir şekilde çizildiği, (i) vergilendirmeye ilişkin diğer uluslararası anlaşmaların, (ii) gümrük birliği, ekonomik birlik, parasal birlik, ortak pazar veya serbest ticaret bölgesine üyelikten kaynaklanan hakların, (iii) usule ilişkin düzenlemelerin ve (iv) arazi ve gayrimenkul edinimine ilişkin hususların kapsam dışında bırakıldığı görülmektedir.

İlgili madde şu şekildedir:

“(a) İşbu maddenin hükümleri, bir akit tarafın tamamen ya da kısmen vergilendirmeye ilişkin bir diğer uluslararası anlaşma veya düzenleme ile tanımış olduğu bir muameleyi, tercihi veya ayrıcalığı, diğer akit tarafın yatırımcılarına da sağlamakla yükümlü olduğu şeklinde yorumlanmaz.

(b) İşbu anlaşmanın ayrımcılık yapmama, ulusal muamele ve en çok gözetilen ulus muamelesi hükümleri, akit taraflardan herhangi birinin, bir gümrük birliği, ekonomik birlik veya parasal birliğe, bir ortak pazara veya serbest ticaret bölgesine üyeliğinden veya bunlarla ortaklığından kaynaklanan ve akit tarafların devletlerinin kendi vatandaşlarına ya da şirketlerine veya bu gibi bir birliğin, ortak pazarın ya da serbest ticaret bölgesinin kendi vatandaşları veya şirketlerine, bu tür bir birliğin üye devletlerinin vatandaşlarına veya şirketlerine veya herhangi bir üçüncü ülke vatandaşlarına veya şirketlerine tanımış olduğu tüm mevcut veya gelecekteki avantajlara uygulanmaz.

(c) Bu maddenin 1. ve 2. paragrafları, bu anlaşma ve akit taraflardan birinin imzaladığı diğer benzer uluslararası anlaşma tarafından eş zamanlı olarak belirlenen usuli haklar açısından geçerli değildir.

(d) Bu anlaşmanın 2. ve 3. maddeleri hükümleri, Türkiye Cumhuriyeti'ne, diğer Akit Tarafın yatırımcılarının yatırımlarına, arazi ve gayrimenkul edinimi ve bunlara ilişkin aynı haklar konusunda kendi yatırımcılarının yatırımlarına uyguladığı muamelenin aynısını uygulama zorunluluğu getirmez.”

Türkiye'nin taraf olduğu YKTK anlaşmalarında da benzer hükümlere yer verilmiştir. Örneğin, Türkiye ile Slovakya arasında imzalanan YKTK anlaşmasının⁵⁰ “ulusal ve en çok kayrılan ulus muamelesi” başlıklı 3. maddesindeki düzenleme şu şekildedir:

⁴⁹ Nikiema, s. 6.

⁵⁰ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Slovakya Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, RG, 24.08.2013, S. 28745.

“İşbu maddenin hükümleri, bir Akit Tarafı, tamamen ya da kısmen vergilendirmeye ilişkin herhangi bir uluslararası anlaşma veya düzenlemeden kaynaklanan ve bu gibi bir anlaşmanın veya düzenlemenin tarafı olan Akit Tarafça sağlanan herhangi bir muameleyi, tercihi veya ayrıcalığı diğer Akit Tarafın yatırımcılarına sağlamakla yükümlü olduğu şeklinde yorumlanmayacaktır.

İşbu Anlaşmanın ayrımcılık yapmama, ulusal muamele ve en çok kayırılan ulus muamelesi hükümleri, her bir Akit Tarafın bir gümrük birliği, ekonomik birlik veya parasal birliğe, bir ortak pazara veya serbest ticaret bölgesine üyeliğinden veya bunlarla ortaklığından kaynaklanan ve bu Akit Tarafın kendi yatırımcılarına veya şirketlerine, bu gibi bir birliğin, ortak pazarın veya serbest ticaret bölgesinin üye devletlerinin vatandaşlarına veya şirketlerine veya herhangi bir üçüncü ülke vatandaşlarına veya şirketlerine tanıdığı mevcut veya gelecekteki avantajlara uygulanmaz.”

Benzer bir düzenlemeye Türkiye ile Ukrayna arasındaki YKTK anlaşmasında da rastlanmaktadır. Bu anlaşmanın 2(4) maddesine göre:

“İşbu maddenin hükümleri, Taraflardan herhangi birinin Taraf olduğu aşağıdaki anlaşmalar bakımından geçerli olmayacaktır:

- (a) mevcut veya gelecekteki herhangi bir gümrük birliği, serbest bölge, bölgesel ekonomik teşkilat veya benzer uluslararası anlaşmalar,*
- (b) tamamen veya esas olarak vergilendirmeye ilişkin olanlar.”*

5. Kaydın Uyuşmazlık Çözüm Yöntemlerine Uygulanabilirliğine İlişkin Düzenlemeler

YKTK anlaşmalarında en çok gözetilen ulus kaydı düzenlenirken, taraflar bu kaydın uyuşmazlık çözüm hükümlerine uygulanıp uygulanmayacağı noktasında irade ortaya koyabilirler. Başka bir ifadeyle, diğer bir YKTK anlaşmasındaki uyuşmazlık çözümüne ilişkin daha elverişli hükümlerin, en çok gözetilen ulus kaydı uyarınca, anlaşma kapsamındaki devlet ile yatırımcı arasındaki uyuşmazlıkların çözümüne uygulanması konusunda bir düzenleme getirebilir ya da bu konuda sessiz kalabilir ve herhangi bir düzenlemeye yer vermezler.

Kaydın, uyuşmazlık çözüm hükümlerine uygulanmayacağına ilişkin bir düzenlemenin varlığı halinde, tarafların açık irade beyanı karşısında, bu hükümler kapsamdan çıkmış olacaktır. Aynı şekilde, en çok gözetilen ulus kaydının yatırımcı ile devlet arasındaki uyuşmazlıklara uygulanacağı düzenlenmişse, bu durumda kaydın ilgili hükümlere uygulanacağı konusunda bir tereddüt kalmayacaktır⁵¹. Hakem heyetlerinin farklı kararları neticesinde uygulamada pek çok farklı

⁵¹ Pınar Baklacı, Uluslararası Yatırım Hukukunda En Çok Gözetilen Ulus Muamelesi, İstanbul 2009, s. 60.

görüşün ortaya çıkmasına sebep olan asıl husus ise, YKTK anlaşmasında kaydın uyumsuzluk çözümüne ilişkin hükümlere uygulanıp uygulanmayacağına ilişkin bir düzenleme olmaması durumudur⁵².

a. Düzenlemelerin Zaman İçinde Değişimi ve Konuya İlişkin Hakem Kararları

YKTK anlaşmalarında sıklıkla yer alan en çok gözetilen ulus kaydı, ilk bakışta yalnızca maddi hak ve yükümlülükler için uygulanabilir görünse de zamanla kaydın usule ilişkin hükümlere uygulanıp uygulanamayacağı tartışmaların merkezine oturmuştur⁵³. Bu tartışma, en çok gözetilen ulus kaydının, üçüncü bir devletle yapılan anlaşmalarda yer alan ve daha elverişli olan tüm hükümlerin yatırımcı lehine kullanılmasına olanak tanıyıp tanımayacağı sorusunu da beraberinde getirmektedir⁵⁴. Kaydın yargı yetkisine etkisine dair tarihsel bir analiz, bu hükümlerin tanımı, kapsamı ve usule ilişkin etkilerine ilişkin uyumsuzlukların kaydın kendisi kadar eski olduğunu göstermektedir⁵⁵.

⁵² Tiryakioğlu, Most Favoured Nation Clause, s. 9. *Berschader and Berschader v Russian Federation* davasında, hakem heyeti, kaydın usule ilişkin hükümlere uygulanmadığına belirsizliğe ve görüş ayrılığına yönelik şu tespitte bulunmuştur: “En çok gözetilen ulus kaydının bir YKTK anlaşmasındaki maddi menfaatlere ilişkin olarak nasıl işlediği ile uyumsuzluk çözüm hükümlerine ilişkin olarak nasıl işlediği arasında temel bir fark bulunmaktadır. YKTK anlaşmasında yer alan bir en çok gözetilen ulus hükmünün özünün, yatırımcılara tüm maddi menfaatleri sağlaması olduğu evrensel olarak kabul edilirken, bu hükümlerin uyumsuzluk çözüm hükümlerini de kapsayıp kapsamadığı konusunda aynı görüş birliği bulunmamaktadır. Bu durum öylesine belirsizdir ki, birçok davada farklı sonuçlara ve bu konuda geniş bir içtihat birikimine yol açmıştır. Bu belirsizlik, Birleşik Krallık model YKTK anlaşmasının kaleme alınmasında, madde 3(3)’te açıkça belirtilerek giderilmeye çalışılmıştır. İlgili madde, herhangi bir şüpheye mahal vermemek adına, en çok gözetilen ulus muamelesinin anlaşmanın uyumsuzluk çözüm hükümleri dâhil olmak üzere belirli maddelerine uygulanacağını teyit etmektedir”: *Berschader and Berschader v Russian Federation*, Esasa İlişkin Karar, s. 61, 62 para. 179, https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0079_0.pdf (Erişim tarihi: 15.05.2025).

⁵³ *Garanti Koza v. Turkmenistan* davasında hakem heyeti, kaydın uyumsuzluk çözüm hükümlerine uygulanmasına ilişkin süregelen tartışmalar ve kararlar arasındaki çelişki hakkında şu tespitte bulunmuştur:

“Bu tahkim heyeti, bir yatırım anlaşmasındaki en çok gözetilen ulus kaydının aynı anlaşmadaki yatırım tahkimine ilişkin maddenin koşullarını değiştirmek amacıyla kullanılıp kullanılmayacağı sorusunu ele alırken, uluslararası hukukun yoğun şekilde tartışılan ve hâlen üzerinde uzlaşa sağlanamamış bir alanına adım attığının farkındadır. Metinsel yorumlama, hukuki teori ve kamu düzenine ilişkin meseleler bu sorunun merkezindedir ve bu konular yirmiden fazla tahkim heyeti tarafından yetkin ve kapsamlı biçimde değerlendirilmiş, kararlar ve karşı oy yazıları ise uluslararası hukuk ve yatırım tahkimi alanının en saygın otoriteleri tarafından kaleme alınmıştır.”: *Garanti Koza v. Turkmenistan*, Yetkiye İtiraz Hakkında Verilen Karar, s. 20, para. 40, <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw1540.pdf> (Erişim Tarihi: 15.05.2025).

⁵⁴ Tiryakioğlu, Most Favoured Nation Clause, s. 9; Scott Vesel, “Clearing a Path Through a Tangled Jurisprudence: Most-Favored-Nation Clauses and Dispute Settlement Provisions in Bilateral Investment Treaties”, (The Yale Journal of International Law, Y. 2007, C. 32), s. 126, https://openyls.law.yale.edu/bitstream/handle/20.500.13051/6540/06_32YaleJIntL125_2007_.pdf?sequence=2&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 15.05.2025); Edoardo Stoppioni, “Jurisdictional Impact of Most Favoured Nation Clause”, (Max Planck Encyclopedias of International Law, Y. 2017), s. 1, para. 3, https://www.mpi.lu/fileadmin/mpi/medien/research/MPEiPro/Most_Favoured_Nation_Clause_law-mpeipro-e3287.pdf (Erişim Tarihi: 15.05.2025).

⁵⁵ Vesel, s. 136. Kaydın usule ilişkin etkilerine ilişkin tartışmalar 19. yüzyılın ilk yarısına uzanmaktadır. Bu hükümlerin usule ilişkin belirli etkilerini kabul eden içtihatlar iki ana konu etrafında şekil-

1970'li yıllardan itibaren devletler, YKTK anlaşmalarına yatırımcı ile devlet arasındaki uyuşmazlıkların çözümü için mekanizmalar eklemeye başlamıştır. Bu düzenlemeler, yatırımcılara ev sahibi devlete karşı, doğrudan tahkim yoluna başvurarak, yatırım anlaşmasındaki yükümlülüklerin ihlal edildiği iddiasıyla dava açma imkânı tanımaktadır. Ancak bu dönemde kaleme alınan en çok gözetilen ulus muamelesine ilişkin hükümler, kaydın uyuşmazlık çözüm mekanizmalarını kapsayıp kapsamadığı konusunda açık bir ifade içermemektedir. Bu durum, yatırımcının en çok gözetilen ulus kaydına dayanarak, ev sahibi devletin üçüncü bir ülkeyle imzaladığı yatırım anlaşmasındaki daha elverişli uyuşmazlık çözüm hükümlerinden yararlanıp yararlanamayacağı sorusunu doğurmuştur⁵⁶.

1990'lı yıllara gelindiğinde, bazı devletler, yatırımcı ile devlet arasındaki uyuşmazlık çözüm mekanizmalarının en çok gözetilen ulus muamelesi hükümlerinin kapsamına girdiğini açıkça belirten yatırım anlaşmaları imzalamaya başlamıştır. Ancak bu yaklaşım oldukça sınırlı kalmış ve uygulama alanı bulduğu örnekler büyük ölçüde istisnai nitelikte olmuştur⁵⁷.

Yatırım anlaşmalarında en çok gözetilen ulus hükümlerine dayalı olarak, üçüncü bir taraf anlaşmasındaki bir düzenlemenin temel anlaşmaya aktarılmasına izin veren ilk yayınlanmış tahkim kararı *Maffezini v. Spain* davasıdır⁵⁸. 2003 yılından itibaren, özellikle *Maffezini v. Spain* kararının yarattığı hukuki sonuçlar ışığında, birçok devlet en çok gözetilen ulus kaydı hükümlerinin yatırımcı ile devlet arasındaki uyuşmazlıkların çözüm mekanizmalarını kapsamayacağını açıkça hükme bağlayan düzenlemelere yatırım anlaşmalarında yer vermeye başlamıştır. Karar, devletlerin YKTK

lenmiştir. İlk olarak, konsolosluk yargı yetkisi alanında çeşitli ulusal mahkemeler, en çok gözetilen ulus hükümlerinin taraf devletlerden birinin konsolosluk makamlarına, diğer devletin üçüncü ülkelere tanıdığı usule ilişkin ayrıcalıkları da sağlayabileceğine hükmetmiştir. Bu doğrultuda, ABD ve Fransız mahkemeleri en çok gözetilen ulus hükümleri aracılığıyla konsolosluk korumasına ilişkin usuli hakların temel anlaşmalara ithal edilebileceğini kabul etmiştir. İkinci olarak ise, uluslararası ticaret yapan bazı tacirler, en çok gözetilen ulus hükümlerine dayanarak, açıkça adalete erişim hakkı tanınmamış olsa bile yerel mahkemelerin yargı yetkisine erişim sağlamak ya da güvence teminatı (*cautio iudicatum solvi*) yükümlülüğünden muaf tutulmak istemiş, mahkemeler bu konuda çelişkili kararlar vermiştir. (Stoppioni, s. 2, para. 8.) Konudaki örnek kararlar için bkz: Yearbook of the International Law Commission, 1973 Sa. 2, https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1973_v2.pdf (Erişim Tarihi: 15.05.2025). Yatırım tahkiminde en çok gözetilen ulus kaydının usule ilişkin etkilerini tartışmaya başlanmasından önceki dönemde uluslararası yargı mercilerinde ise bu meseleyi doğrudan ele alan bir karara veya açık bir değerlendirmeye rastlanmamaktadır.

⁵⁶ OECD, "The Interaction between Most-Favoured-Nation Clauses and Dispute Settlement Arrangements in Investment Treaties, The Future of Investment Treaties - Track 2", Y. 2022, s. 6, https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2022/11/the-interaction-between-most-favoured-nation-clauses-and-dispute-settlement-arrangements-in-investment-treaties_a8a205e7/84a2b72d-en.pdf (Erişim Tarihi: 15.05.2025).

⁵⁷ OECD, The Interaction, s. 6.

⁵⁸ Emilio Agustín Maffezini v. The Kingdom of Spain, ICSID Case No. ARB/97/7, <https://www.italaw.com/cases/641> (Erişim tarihi: 15.05.2025).

anlaşmalarında en çok gözetilen ulus kaydının hükümlerinin kapsamını daraltma yönündeki eğilimlerini etkileyen önemli dönüm noktalarından biri olmuştur⁵⁹.

Yakın dönem YKTK anlaşmalarında, en çok gözetilen ulus kaydına ilişkin hükümlerin kapsamının çoğu zaman açık bir şekilde düzenlendiği görülmektedir; bu anlaşmalarda uyuşmazlık çözüm mekanizmaları kaydın kapsamı dışında bırakılmıştır. Durum bu olmakla birlikte, birçok devletin halen yürürlükte olan eski tarihli anlaşmalarında benzer bir netlik bulunmamaktadır⁶⁰. En çok gözetilen ulus kaydının yatırım uyuşmazlıklarının çözüm hükümlerine uygulanabilirliği konusunda hüküm içermeyen ve önemli ölçüde yorum farklılıklarına yol açabilecek pek çok anlaşma halen mevcut ve yürürlükte. Bu anlaşmalara dayanarak, pek çok hakem yargılamasında en çok gözetilen ulus kaydının uyuşmazlık çözüm mekanizmalarını da kapsayacak şekilde genişletilebilmesi hususu incelenmiş ve bu incelemeler neticesinde çelişkili kararlar ortaya çıkmıştır

YKTK anlaşmalarında kaydın uyuşmazlık çözüm hükümlerine uygulanması noktasındaki eksikliğin yanında, hakem kararlarındaki çelişkinin bir diğer sebebi de anlaşmalardaki kayda ilişkin farklı düzenlemelerdir. Uyuşmazlık çözümü, uluslararası yatırım hukukunun işleyişinde merkezi bir öneme sahiptir; ancak sayıca fazla olan YKTK anlaşmaları yatırımcıların ev sahibi devletlere karşı ne zaman, nasıl ve hangi forumda dava açabilecekleri konusunda farklı düzenlemeler içermektedir. Uyuşmazlık çözümüne ilişkin bu hüküm çeşitliliği, özünde yatırımcılar arasında eşitlik olan en çok gözetilen ulus ilkesine tam olarak uyum sağlamamaktadır⁶¹.

Kaydın uyuşmazlık çözüm mekanizmalarına uygulanabilirliği konusunda öğretide yoğun biçimde tartışılan ve ciddi içtihat ayrılıklarına sahne olan beş temel hakem kararı dikkat çekmektedir. Bu erken dönem kararlar, en çok gözetilen ulus kaydının usule ilişkin hükümlere uygulanması noktasında belirleyici rol oynamış ve kendisinden sonraki hakem heyetlerinin kararlarında sıkça yer almıştır: *Maffezini v. Spain*, *Siemens A.G. v. Argentina*⁶² ve *Gas Natural v. Argentina*⁶³ davalarında tahkim heyetleri, yatırımcıların en çok gözetilen ulus kaydına dayanarak, ev sahibi devletin üçüncü ülkelerle imzaladığı anlaşmalardaki daha elverişli uyuşmazlık çözüm mekanizmalarına erişim talebini kabul etmiştir⁶⁴. Buna

⁵⁹ Tiryakioğlu, Most Favoured Nation Clause, s. 9.

⁶⁰ OECD, The Interaction, s. 22.

⁶¹ Vesel, s. 126.

⁶² *Siemens A.G. v. The Argentine Republic*, ICSID Case No. ARB/02/8, <https://www.italaw.com/cases/1026> (Erişim tarihi: 15.05.2025).

⁶³ *Gas Natural SDG, S.A. v. The Argentine Republic*, ICSID Case No. ARB/03/10, <https://www.italaw.com/cases/476> (Erişim tarihi: 15.05.2025).

⁶⁴ Aynı yöndeki diğer kararlar: *RosInvestCo v. Russian Federation*, *Suez v. Argentina*, *National Grid v. Argentina*, *Garanti Koza v. Turkmenistan*.

karşılık, *Plama v. Bulgaria*⁶⁵ ve *Salini v. Jordan*⁶⁶ davalarında hakem heyetleri bu yaklaşımı benimsememiş ve en çok gözetilen ulus muamelesinin uyuşmazlık çözüm hükümlerini kapsamayacağı yönünde karar vermiştir⁶⁷.

En çok gözetilen ulus kaydının uyuşmazlık çözümüne uygulanması hakem kararlarında genellikle üç şekilde karşımıza çıkmaktadır:

- (i) Temel anlaşmada yer almayan bir tahkim mekanizmasının devreye sokulması: Örneğin YKTK anlaşmasında ICSID'e başvuru hakkı tanınmamasına karşın en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında bu hakkın kullanılması,
- (ii) Tahkim yetkisinin kapsamının genişletilmesi: Özellikle temel anlaşma sadece belirli türdeki uyuşmazlıklara (örneğin kamulaştırmaya bağlı tazminat taleplerine) izin verilmesine karşın, en çok gözetilen ulus kaydı kullanılarak kapsam dışındaki uyuşmazlıklar için tahkime başvurulması,
- (iii) Yerel hukuk yollarına başvuru zorunluluğu gibi usule ilişkin sınırlamaların bertaraf edilmesi: Özellikle bazı anlaşmalarda tahkime başvurmadan önce belirli süre boyunca yerel mahkemelere başvuru zorunluluğu getiren hükümlerin en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında bertaraf edilmesi.

Yukarıda belirtilen hakem kararları, en çok gözetilen ulus kaydının usule ilişkin hükümlere uygulanması hususunda iki temel yaklaşımın varlığını ve içtihatlar arası belirsizliği ortaya koymaktadır. Geniş yorum yaklaşımı yatırımcı lehine daha esnek bir sistem sunarken, dar yorum yaklaşımı devletlerin rızasına dayalı tahkim sisteminin temellerini koruma eğilimindedir. Bu nedenle, kaydın uyuşmazlık çözüm hükümlerine uygulanıp uygulanamayacağına dair nihai değerlendirme, her bir anlaşmanın lafzı, bağlamı, tarafların iradesi ve Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin yorum ilkeleri dikkate alınarak somut uyuşmazlık özelinde yapılmalıdır.

b. Türkiye'nin Taraf Olduğu YKTK Anlaşmalarında Kayda İlişkin Düzenlemeler

Türkiye'nin taraf olduğu YKTK anlaşmalarında kaydın usule ilişkin hükümlere dolayısıyla uyuşmazlık çözümlerine uygulanmasına ilişkin düzenlemeleri 2009 yılı öncesi ve sonrası olarak iki dönem olarak incelemek mümkündür. Bu ayrımın sebebi 2009 yılında sunulan model anlaşma taslağındaki konuya ilişkin düzenlemedir. Model anlaşmanın 3(4)-c maddesinde en çok gözetilen ulus kaydının usule ilişkin hükümlere uygulanmayacağı açıkça düzenlenmiştir⁶⁸.

⁶⁵ *Plama Consortium Limited v. Republic of Bulgaria*, ICSID Case No. ARB/03/24, <https://www.italaw.com/cases/857> (Erişim tarihi: 15.05.2025).

⁶⁶ *Salini Costruttori S.p.A. and Italstrade S.p.A. v. The Hashemite Kingdom of Jordan*, ICSID Case No. ARB/02/13, <https://www.italaw.com/cases/954> (Erişim tarihi: 15.05.2025).

⁶⁷ Vesel, s. 127. Aynı yöndeki diğer kararlar: *Telenor v. Hungary*, *Berschader v. Russian Federation*, *Tza Yap Shum v. Peru*, *Austrian Airlines v. Slovakia*, *Kılıç v. Turkmenistan*.

⁶⁸ Tiryakioğlu, Most Favoured Nation Clause, s. 10.

Madde metni şu şekildedir:

“Bu maddenin 1. ve 2. paragrafları, akdedici taraflardan birinin taraf olduğu benzer bir uluslararası anlaşma ile bu anlaşma tarafından eş zamanlı olarak öngörülen usule ilişkin haklara uygulanmaz.”

Model anlaşma taslağı öncesi, yani 2009 yılı ve öncesi anlaşmalar incelendiğinde kaydın usul hükümlerine uygulanmasına ilişkin bir düzenlemeye rastlanmamaktadır. Örneğin, 2009 yılında imzalanan Türkiye ile Libya arasındaki YKTK anlaşmasında⁶⁹, yine 2009 yılında imzalanan Slovakya ile Türkiye arasındaki YKTK anlaşmasında⁷⁰, 1992 tarihli Türkiye ile Kazakistan arasındaki YKTK anlaşmasında⁷¹ ve yine 1992 tarihli Türkiye ile Japonya arasındaki YKTK anlaşmasında⁷² en çok gözetilen ulus kaydının usule ilişkin hükümlere uygulanması ya da uygulanmaması yönünde bir hüküm bulunmamaktadır.

Model anlaşma sonrasındaki anlaşmalarda ise usul kurallarının en çok gözetilen ulus kaydının kapsamında olmadığı düzenlenmeye başlamıştır. Bu konudaki ilk örnekler, 2010 yılında imzalanan Türkiye ile Kuveyt arasındaki YKTK anlaşmasının⁷³ 3(4). maddesi ve yine 2010 yılında imzalanan Türkiye ile Senegal arasındaki YKTK anlaşmasının⁷⁴ 3(4). maddesidir. Bu anlaşmalarda, model anlaşmaya paralel şekilde, usul kuralları en çok gözetilen ulus kaydının uygulama alanı dışında bırakılmıştır.

Türkiye ile Senegal arasındaki anlaşmadaki ilgili metin şu şekildedir:

“Bu maddenin 1. ve 2. paragrafları, işbu Anlaşma veya akit taraflardan birinin imza koyduğu benzer diğer bir anlaşmada düzenlenen usule yönelik haklar bakımından uygulanmayacaktır.”

Benzer şekilde, Türkiye ile Tanzanya arasındaki YKTK anlaşmasında⁷⁵ da kaydın kapsamına ilişkin bir sınırlamaya yer verilmiştir. Ancak bu anlaşmada “usule ilişkin haklar” ibaresi yerine, doğrudan “uyuşmazlık çözüm hükümleri” ibaresi

⁶⁹ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Libya Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, RG, 14.04.2011, S. 27905.

⁷⁰ Türkiye Cumhuriyeti ile Slovakya Cumhuriyeti arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, RG, 24.08.2013, S. 28745.

⁷¹ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, RG, 11.02.1995, S. 22199.

⁷² Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Japonya Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, RG, 16.01.1993, S. 21467.

⁷³ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kuveyt Devleti Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, RG, 20.01.2012, S. 28179.

⁷⁴ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Senegal Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, RG, 27.03.2012, S. 28246.

⁷⁵ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Birleşik Tanzanya Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, RG, 25.07.2013, S. 28718.

kullanılmış, uyuşmazlık çözümüne ilişkin düzenlemeler en çok gözetilen ulus kaydının kapsamı dışında bırakılmıştır.

Anlaşmanın 3(4)/c maddesi şu şekildedir:

“Bu maddenin 1. ve 2. paragrafları, işbu Anlaşma veya akit taraflardan birinin imza koyduğu benzer diğer bir uluslararası anlaşmada düzenlenen yatırımcı ile ev sahibi akit taraf arasındaki uyuşmazlığın çözümünü hükümleri bakımından uygulanmayacaktır.”

2010 yılı sonrasındaki anlaşmalar incelendiğinde, anlaşmaların büyük bir kısmında usule ilişkin haklar yerine doğrudan uyuşmazlık çözüm hükümlerinin kaydın uygulama alanı dışında olduğuna ilişkin düzenlemelere rastlanmaktadır⁷⁶.

Söz konusu düzenleme, bazı anlaşmalarda en çok gözetilen ulus hükümlerinin yer aldığı genel muamele standartları bölümünde yer alırken, bazı anlaşmalarda doğrudan yatırım uyuşmazlıklarının çözümüne ilişkin maddelerde düzenlenmiştir. Örneğin, 2011 tarihli Türkiye ile Nijerya arasındaki YKTK anlaşmasında kaydın uyuşmazlık çözüm hükümlerine uygulanamayacağına dair istisna, kaydın bulunduğu 5. maddede değil uyuşmazlık çözümüne ilişkin 11. madde kapsamında açık biçimde yer almıştır⁷⁷.

İlgili hüküm şu şekildedir:

“5. maddenin (Yatırımlara Uygulanacak Muamele) (1) ve (2). paragrafları, yatırımcı ve ev sahibi akit taraf arasındaki uyuşmazlıkların işbu anlaşma ile düzenlenen veya akit taraflardan birinin imza koyduğu benzer diğer bir anlaşmada düzenlenen uyuşmazlık çözümü hükümleri bakımından uygulanmayacaktır.”

Türkiye'nin taraf olduğu YKTK anlaşmalarındaki en çok gözetilen ulus kaydının uyuşmazlık çözüm hükümlerine uygulanması konusundaki diğer bir düzenleme şekli de ayrı bir maddede kaydın istisnalarının sayılması yöntemidir. Örneğin, Türkiye ile Gana arasındaki YKTK anlaşmasının “Ayrımcılık yapmama, en çok gözetilen ulus ve milli muamele istisnaları” başlıklı 6(1). maddesinde kaydın sınırı şu şekilde belirtilmiştir:

“İşbu anlaşmanın 5. maddesinin 1. ve 2. fıkralarında belirtilen en çok gözetilen ulus muamelesi, yatırımcı-devlet uyuşmazlıklarının çözümüne ilişkin hükümlere genişletilmez.”

Öğretide, 2016 yılı sonrası imzalanan bazı YKTK anlaşmalarındaki hükümlerin 2016 tarihli model YKTK anlaşma metni doğrultusunda hazırlandığı, daha sonraki tarihlerde imzalanan YKTK anlaşmalarındaki hükümlerin ise 2020 yılında güncellenen model YKTK metni temel alınarak hazırlandığı belirtilmiştir. Metnin

⁷⁶ Tiryakioğlu, Most Favoured Nation Clause, s. 11.

⁷⁷ Tiryakioğlu, Most Favoured Nation Clause, s. 12.

yayınlandığına dair kesin bir bilgi olmasa da en güncel model YKTK metninin 4. maddesinin (4)(c) fıkrasında şu hükmün yer aldığı ifade edilmektedir⁷⁸.

“Açıklık sağlamak amacıyla, bu maddenin 1. ve 2. paragraflarında yer alan en çok gözetilen ulus muamelesi, 10. maddede yer alanlar gibi yatırımcı-devlet uyumsuzluk çözüm usul veya mekanizmalarını kapsamaz.”

İfade biçimleri farklılık gösterse veya teknik düzenlemeleri değişiklik arz etse de Türkiye'nin 2010 sonrası imzaladığı YKTK anlaşmalarının neredeyse tamamında benimsediği temel yaklaşım ortaktır; en çok gözetilen ulus hükümlerinin, yatırımcı ile devlet arasındaki uyumsuzluklarının çözümüne ilişkin hükümlere uygulanamayacağı açıkça düzenlenmiştir. Bu yöndeki hükümler, en çok gözetilen ulus kaydının kapsamını sınırlandırarak, geçmişte uluslararası yatırım tahkimi uygulamasında ciddi tartışmalara yol açan yorum farklılıklarının önüne geçmeyi hedeflemiştir⁷⁹.

Böylelikle, Türkiye'nin anlaşma pratiği, hem hukuki belirlilik ve öngörülebilirlik sağlamış hem de yatırımcılar açısından hangi hükümlerin en çok gözetilen ulus kaydı kapsamında talep edilebileceğine ilişkin sınırları netleştirmiştir.

C. Kaydın Yabancı Karşılaştırma Gerektirmesine İlişkin Düzenlemeler

Türkiye'nin taraf olduğu YKTK anlaşmalarına ilişkin olarak incelenecek son husus yabancı yatırımcılar arasında yapılacak kıyasa ilişkindir.

En çok gözetilen ulus kaydın uygulanması için başka bir yatırımcı veya devlet ile kıyas gereklidir; bu sebeple kayıt doğrudan uygulanacak mutlak bir yükümlülük değil, bağıl bir yükümlülük doğurur⁸⁰. Ev sahibi devletin kayda ilişkin yükümlülükleri, diğer milletlerden yatırımcılara ne haklar verildiğine ve bu yatırımcıların ev sahibi ülkedeki yatırımlarına bağlı olarak belirlenmektedir. Ancak, buradaki kıyas koşulsuz değildir⁸¹, yalnızca benzer veya aynı durumdaki bir yabancı yatırımcıyla olmalıdır⁸².

⁷⁸ Tiryakioğlu, Most Favoured Nation Clause, s. 12, 13.

⁷⁹ Tiryakioğlu, Most Favoured Nation Clause, s. 12, 13.

⁸⁰ McLachlan/Shore/Weiniger, s. 254; Yılmaz, s. 259; Collins, s. 109; UNCTAD, Most-Favoured-Nation Treatment, s. 22; Sevgi, s. 94; Acconci, s. 364.

⁸¹ Karşılaştırmalı değerlendirme gerekliliği, hakem kararlarında yer almaktadır. *Parkerings v. Litvanya* davasında hakem heyeti, en çok gözetilen ulus kaydı kapsamındaki bir iddianın değerlendirilebilmesi için, karşılaştırmaya konu olan yatırımcıların “benzer koşullarda” bulunmaları gerektiğini açıkça ifade etmiştir. Kararda bu husus şu şekilde vurgulanmıştır: “En çok gözetilen ulus hükmünün ihlal edilip edilmediğinin belirlenmesindeki temel koşul, benzer durumda bulunan başka bir yabancı yatırımcıya daha farklı bir muamele uygulanmış olmasıdır. Dolayısıyla, benzer koşullarda bulunan bir yatırımcıyla karşılaştırma yapılması gereklidir.” [*Parkerings v. Litvanya*, Esasa İlişkin Karar, s. 78, 79, para. 369, <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0619.pdf> (Erişim tarihi: 15.05.2025).]

⁸² En çok gözetilen ulus muamelesine ilişkin yükümlülük, ev sahibi devletin yabancı yatırımcılara her koşulda ve hiçbir ayırım gözetilmeksizin aynı muameleyi uygulaması gerektiği anlamına gelmez.

Bazı anlaşmalar, “benzer durumlarda” (*like situations*) veya “benzer koşullarda” (*like circumstances*) ifadesini kullanarak en çok gözetilen ulus kaydının kapsamına ilişkin bir hüküm içerebilir. Bu husus, Latince “*ejusdem generis*” olarak ifade edilen ve “aynı türden” anlamına gelen en çok gözetilen ulus kaydının ardındaki ilkeyi yansıtır⁸³.

Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun en çok gözetilen ulus muamelesine ilişkin 1978 tarihli taslak metnin 9. maddesinde *ejusdem generis* ilkesi şu şekilde vurgulanmıştır⁸⁴:

“En çok gözetilen ulus kaydı uyarınca, yararlanıcı Devlet, kendisi veya kendisiyle belirli bir ilişki içinde olan kişiler veya şeyler yararına, yalnızca hükmün konusunun sınırları içine giren hakları elde eder.”

Türkiye’nin 2009 tarihli model YTKK anlaşma metni incelendiğinde görüleceği üzere, anlaşmanın 3. maddesinde düzenleme *ejusdem generis* ilkesi kapsamında yapılmıştır; yani en çok gözetilen ulus kaydının uygulanması için benzer durumdaki yatırım ve yatırımcılar ile kıyas yapılmasının gerekli olduğu düzenlenmiştir⁸⁵.

Türkiye ile Kuveyt arasındaki YTKK anlaşmasının⁸⁶ 3. maddesinde model anlaşmaya paralel bir düzenleme mevcuttur. Buna göre:

“1. Her bir Akit Taraf, kendi kanun ve düzenlemeleri çerçevesinde, yatırımları, herhangi bir üçüncü ülke yatırımcılarının yatırımlarına benzer durumlarda uygulananndan daha az elverişli olmayacak şekilde ülkesine kabul edecektir.”

Hükümünün uygulanmasında esas alınması gereken husus, karşılaştırılan yatırımcıların “nesnel olarak benzer koşullarda” bulunup bulunmadığıdır. Eğer yatırımcılar, faaliyet gösterdikleri sektör, yatırımın niteliği, ölçeği veya yatırım ortamındaki düzenleyici bağlam gibi faktörler bakımından objektif olarak farklı durumdalarsa, sağlanan muamelenin farklılık göstermesi uluslararası hukuk bakımından haklı ve meşru kabul edilebilir. [Nikiema, Suzy, H., The Most-Favoured-Nation Clause in Investment Treaties. IISD Best Practices Series, 2017, <https://www.iisd.org/system/files/publications/mfn-most-favoured-nation-clause-best-practices-en.pdf> (Erişim tarihi: 15.05.2025).]

⁸³ Bu ifadelerin bulunmaması, taraf devletlerin bilinçli bir şekilde bu kıyaslamaların yapılmasını dışlamak istedikleri ya da kaydın mutlak ve koşulsuz şekilde uygulanmasını amaçladıkları şeklinde yorumlanmamalıdır. Karşılaştırılabilirlik ilkesi, kaydın doğası gereği içerdiği örtülü bir koşuldur ve her durumda uygulanır. (UNCTAD, Most-Favoured-Nation Treatment, s. 54).

⁸⁴ Tiryakioğlu, Most Favoured Nation Clause, s. 7.

⁸⁵ “1. Her bir Akit Taraf, kendi yasaları ve düzenlemeleri çerçevesinde, yatırımcılarının yatırımlarını kendi ülkesine kabul ederken, benzer koşullardaki üçüncü devlet yatırımcılarının yatırımlarına tanıdığı muameleden daha az elverişli olmayan bir muamele uygular.
2. Her bir Akit Taraf, bu şekilde kurulan yatırımlara, kendi yatırımcılarının veya üçüncü bir devletin yatırımcılarının benzer koşullardaki yatırımlarına tanıdığı muameleden daha az elverişli olmayan bir muamele sağlar; hangisi daha lehte ise o uygulanır.”

⁸⁶ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kuveyt Devleti Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması, RG, 20.01.2012, S. 28179.

2. Her bir Akit Taraf, kurulmuş olan bu yatırımları, kendi yatırımcılarının yatırımlarına ya da herhangi bir üçüncü bir ülke yatırımcılarının yatırımlarına benzer durumlarda uyguladığı muameleden, hangisi en elverişli ise, bundan daha az elverişli olmayan bir muameleye tabi tutulacaktır.”

Aynı şekilde, Türkiye ile Türkmenistan arasında imzalanan YKTK anlaşmasında⁸⁷ da en çok gözetilen ulus kaydı uygulanırken “benzer durumda” olan yatırımlar ve yatırımcılar ile kıyas yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Anlaşmanın 2. maddesi şu şekildedir:

“1. Her bir Taraf, kendi ülkesindeki yatırımlara ve bunlarla ilgili faaliyetlere, herhangi bir üçüncü ülkenin yatırımcılarının yatırımlarına, benzer durumda uygulanandan daha az elverişli olmayan koşullarda, ilgili yasalara ve diğer mevzuatına uygun olarak izin verecektir.

2- Her bir Taraf, gerçekleşmiş olan yatırımlara kendi yatırımcılarının ya da herhangi bir üçüncü ülkenin yatırımcılarının yatırımlarına, benzer durumda uygulanandan, hangisi daha elverişli ise, daha az elverişli olmayan bir muamele uygulanmasını sağlayacaktır.”

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye'nin taraf olduğu YKTK anlaşmalarında yer alan en çok gözetilen ulus kaydının uluslararası yatırım hukukundaki düzenlenme biçimleri ve uygulamadaki etkileri ele alınmıştır. En çok gözetilen ulus kaydı, yatırımcı haklarının korunmasında önemli bir standart olarak öne çıkmakla birlikte, kaydın uygulama kapsamı, sınırları ve uyumsuzluk çözüm mekanizmalarına uygulanabilirliği konusunda çeşitli tartışmalar ve belirsizlikler mevcuttur. Bu durum, özellikle yatırım tahkimi davalarında çelişkili kararlar verilmesine neden olmuş ve bu alanda tutarlı bir içtihat oluşmasını zorlaştırmıştır.

Türkiye'nin taraf olduğu anlaşmalar incelendiğinde, en çok gözetilen ulus kaydının bağımsız bir madde olarak mı yoksa diğer muamele standartlarıyla birlikte mi düzenleneceği, hangi aşamadaki yatırımları kapsayacağı ve hangi alanlarla sınırlandırılacağı gibi temel unsurların anlaşmalar arasında farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu noktada, Türkiye'nin 2009 tarihli model YKTK taslak metni, en çok gözetilen ulus kaydının kapsamını daha açık bir şekilde belirlemek anlamında önemli bir rehber sunmaktadır. Bu düzenleme, yatırımcılar arasında eşitlik sağlarken, devletlerin kendi çıkarlarını koruyabilmesi için de bir denge

⁸⁷ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkmenistan Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması, RG, 22.09.1994, S. 22059.

sağlamayı hedeflemektedir. Model anlaşma taslağı doğrultusunda imzalanacak anlaşmalar yatırım hukuk alanında yeknesaklık sağlanmasına yardımcı olacaktır.

Çalışmada değinilen diğer bir husus da yatırım tahkiminin en tartışmalı konularından biri haline gelen YKTK anlaşmalarında yer alan en çok gözetilen ulus kaydının usule ilişkin düzenlemeleri de kapsayıp kapsamayacağı sorusudur. *Maffezini v. Spain* davası ile başlayan içtihat çizgisi, bir yandan kaydın uyuşmazlık çözüm mekanizmalarını kapsayabileceği yönünde yorumlanırken, *Plama v. Bulgaria* ve *Salini v. Jordan* gibi kararlarla bu yaklaşımın sınırlandırıldığı görülmüştür. Bu durum, devletlerin yatırım anlaşmalarında daha açık ve sınırlayıcı hükümler getirme yönünde bir eğilim geliştirmesine neden olmuştur.

Türkiye'nin taraf olduğu YKTK anlaşmaları da bu eğilimi yansıtır niteliktedir. İfade biçimleri farklılık gösterse veya teknik düzenlemeleri değişiklik arz etse de Türkiye'nin 2009 tarihli model anlaşma metni uyarınca 2010 yılı sonrası imzaladığı YKTK anlaşmalarının neredeyse tamamında benimsediği temel yaklaşım ortaktır; en çok gözetilen ulus hükümlerinin, yatırımcı ile devlet arasındaki uyuşmazlıklarının çözümüne ilişkin hükümlere uygulanamayacağı açıkça düzenlenmiştir.

Sonuç olarak, en çok gözetilen ulus kaydının uluslararası yatırım hukukundaki önemi tartışmasız olmakla birlikte, uygulamada karşılaşılan sorunların giderilmesi için daha net ve tutarlı düzenlemeler yapılması gerektiği açıktır. Türkiye'nin model YKTK anlaşmasının bu alandaki katkısı, yalnızca ulusal düzeyde değil, uluslararası yatırım hukukunun genel gelişimine de ışık tutmaktadır. Bu bağlamda, en çok gözetilen ulus kaydının kapsamı ve sınırlarına ilişkin tartışmaların, devletler ve yatırımcılar arasındaki dengeli bir ilişkiyi destekleyecek şekilde ele alınması büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Acconci, Pia: "Most-Favoured-Nation Treatment", The Oxford Handbook of International Law, Ed.: Peter Muchlinski, Federico Ortino, Cristoph Schreuer, New York 2008.
- Aydoğmuş, Ayşe, "İki Taraflı Yatırım Anlaşmalarındaki En Ziyade Müsaadeye Mazhar Millet Kaydına İstinaden ICSID'e Başvuru İmkânı", (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009.
- Baklacı, Pınar, Uluslararası Yatırım Hukukunda En Çok Gözetilen Ulus Muamelesi, İstanbul 2009.
- Billiet, Johan, International Investment Arbitration: A Practical Handbook, Antwerpen 2016.
- Collins, David, An Introduction to International Investment Law, Cambridge 2017.
- Cremades, Bernardo/Cairns, David J.A, "Contract and Treaty Claims and Choice of Forum in Foreign Investment Disputes", Arbitrating Foreign Investment Disputes, Ed.: Norbert Horn, The Hague 2004.
- Dolzer, Rudolf/Schreuer, Cristoph, Principles of International Investment Law, Oxford 2012.
- Dolzer, Rudolf/Stevens, Margrete, Bilateral Investment Treaties, The Hague 1995.
- International Law Commission, "Report of the International Law Commission on its Thirtieth Session", (Yearbook of the International Law Commission, Y. 1978, C. 2).
- Kolman, Emre, "The Nationality of the Investor in International Investment Arbitration and the Dual Nationality Problem", (Acta Universitatis Szegediensis, Y. 2020, Sa. 10).
- Krajewski, Markus/Hoffmann, Rhea T., Research Handbook on Foreign Direct Investment, Cambridge 2019.
- McLachlan, Campbell/Shore, Laurence/Weiniger, Matthew, International Investment Arbitration: Substantive Principles. Oxford 2010.
- Piracha, Nudrat E., Toward Uniformly Accepted Principles for Interpreting MFN Clauses, Alphen aan den Rijn 2021.
- Sevgi, Samet, "En Çok Gözetilen Ulus Kaydının İkili Yatırım Anlaşmalarının Usule İlişkin Hükümleri Üzerindeki Etkisi: Maffezini Davası", (Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Y. 2020, C. 8, Sa. 1-2).
- Sharmin, Tanjina, Application of Most-Favoured-Nation Clauses by Investor-State Arbitral Tribunals: Implications for Developing Countries, Singapur 2020.
- Smith, Kara S., "The Jurisdiction-Limiting MFN Clause", (New York University Law Review, Y. 2024, C. 99).
- Sornarajah, Muthucumaraswamy, The International Law on Foreign Investment, Cambridge 2010.
- Tiryakioğlu, Bilgin, Doğrudan Yatırımların Uluslararası Hukukta Korunması, Ankara 2003. (Doğrudan Yatırımlar).

- Tiryakioğlu, Bilgin, "Extension of the Most Favoured Nation Clause to Dispute Settlement Provisions in Bilateral Investment Treaties Which Türkiye is a Party of", (Public and Private International Law Bulletin, 2023, C. 43, Sa. 1). (Most Favoured Nation Clause).
- Uzun, Elif, "Milletlerarası Hukuk Açısından En Çok Gözetilen Ulus Kaydı", (Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, 2004, C. 24, Sa. 1-2).
- Vig, Zoltan, Taking in International Law, Budapeşte 2019.
- Wong, Jarrod, "The Application of Most-Favored-Nation Clauses to Dispute Resolution Provisions in Bilateral Investment Treaties", (Asian Journal of WTO & International Health Law and Policy, 2008, C. 3, Sa. 1).
- Yılmaz, Alper Ç., Uluslararası Enerji Yatırımlarının Korunması, İstanbul 2013.

Elektronik Kaynaklar

- Nikiema, Suzy, H., The Most-Favoured-Nation Clause in Investment Treaties. IISD Best Practices Series, 2017, <https://www.iisd.org/system/files/publications/mfn-most-favoured-nation-clause-best-practices-en.pdf>.
- OECD, Most-Favoured-Nation Treatment in International Investment Law, OECD Working Papers on International Investment, <http://dx.doi.org/10.1787/518757021651/>.
- OECD, "The Interaction between Most-Favoured-Nation Clauses and Dispute Settlement Arrangements in Investment Treaties, The Future of Investment Treaties - Track 2", Y. 2022, s. 6, https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2022/11/the-interaction-between-most-favoured-nation-clauses-and-dispute-settlement-arrangements-in-investment-treaties_a8a205e7/84a2b72d-en.pdf. (The Interaction).
- Stoppioni, Edoardo, "Jurisdictional Impact of Most Favoured Nation Clause", (Max Planck Encyclopedias of International Law, Y. 2017), s. 1, para. 3, https://www.mpi.lu/fileadmin/mpi/medien/research/MPEiPro/Most_Favoured_Nation_Clause_law-mpeipro-e3287.pdf.
- Suzy H. Nikiema, The Most-Favoured-Nation Clause in Investment Treaties. IISD Best Practices Series, 2017, <https://www.iisd.org/system/files/publications/mfn-most-favoured-nation-clause-best-practices-en.pdf>.
- UNCTAD, Most-Favoured-Nation Treatment, UNCTAD Series on Issues in International Investment Agreements II, https://unctad.org/system/files/official-document/diaaia20101_en.pdf. (Most-Favoured-Nation Treatment).
- UNCTAD, Mapping of IIA Content, <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/iaa-mapping/>.
- UNCTAD, International Investment Agreements Navigator, <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/countries/214/turkey>.
- Vesel, Scott, "Clearing a Path Through a Tangled Jurisprudence: Most-Favored-Nation Clauses and Dispute Settlement Provisions in Bilateral Investment Treaties", (The Yale Journal of International Law, Y. 2007, C. 32) https://openyls.law.yale.edu/bitstream/handle/20.500.13051/6540/06_32YaleJIntL125_2007_.pdf?sequence=2&isAllowed=y.